

УДК 902(477.51)

DOI 10.31654/2520-6966-2018-9i-90-14-32

І. С. Кедун

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Підземні споруди ніжинського "грецького кварталу" на сучасному етапі дослідження

Стаття присвячена останнім дослідженням підземних споруд на території "грецького кварталу" у м. Ніжин. В дослідженні аналізується наявна джерельна та історіографічна база й остаточно локалізується розташування Ніжинського грецького магістрату. Також описується сучасний стан досліджень його підземних споруд.

Ключові слова: *грецький квартал, магістрат, підвали, архітектура.*

Загальновідомо, що частина міста Ніжин належала до так званого грецького кварталу. Найбільш значущі його будівлі – це три грецькі храми, які збереглися до теперішнього часу і утворюють історико-культурний комплекс грецького братства "Грецький квартал". Дві церкви розташовані в самому центрі Ніжина архангела Михайла і Всіх Святих. Церква Костянтина і Олени розташована на Троїцькому (грецькому) кладовищі [1].

Поява ніжинського "грецького кварталу" пов'язана з активною діяльністю численної грецької общини в місті протягом XVII–XIX ст. [2]. Загальновідомий на сьогодні факт, що з 1657 року грецькі купці отримали торговий привілей від Богдана Хмельницького й оселилися у Ніжині, заснувавши тут грецьке братство і розпочавши активну торгівельну, культурну та юридичну діяльність.

Греки у Ніжині були незалежними від полкової влади, мали свій магістрат, будували храми, відкривали школи і бібліотеки, розгортали благодійницьку діяльність [3].

Вже у 1679 р. ніжинські греки звернулися до духовної та світської влади з проханням дозволити побудувати в Ніжині свій православний храм, оскільки не розуміють "руського набожества", тобто слов'янської церковної служби, і тому не можуть "священникам виразно сповідувати гріхи свої". Видатну роль в історії ніжинського грецького братства відіграв його засновник священник Христофор (або Христодул) Димитрієв, який став ініціатором цього звернення.

Він став першим ктитором і першим братчиком, збудував два храми і 16 років був при них благочинним, все своє майно заповів братській церкві [4].

Одержавши у 1680 р. благословення від Константинопольського патріарха Якова та Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича, отець Христофор розпочав будівництво дерев'яного храму на честь архистратигів Божих Михаїла та Гавриїла. У 1696 році будівництво та оздоблення храмів було вже завершено, і вони відчинили двері для мешканців міста.

Ймовірно, час будівництва собору збігається з появою перших підвальних приміщень на території грецького кварталу.

Постійне зростання грецької громади в Ніжині та наявність коштів дозволили грекам розпочати у 1714 році перебудову дерев'яної Михайлівської церкви. За дозволом гетьмана І. Скоропадського на місці попереднього дерев'яного храму закладено кам'яний фундамент. Будівництво тривало понад 10 років, його завершив у 1729 році священик Микола Босняк.

У 1760-х роках почалась реконструкція і Всіхсвятської церкви, яка набула сучасного вигляду завдяки будівництву, розпочатому 1800 році. Але оскільки первісний проект за тривалий час було втрачено, для завершення перебудови запросили відомого чернігівського архітектора Антона Карташевського.

До нашого часу дійшла пояснювальна записка до проекту відбудови Всіхсвятської церкви, написана рукою А. Карташевського 14 лютого 1800 року. Зокрема, там зазначалося: "Оная церковь давно уже начата строится. Ныне стены оной, выведенные от поверхности земли вышиною в три сажени с небольшим, весьма крепки, толсты и совершенно прочны. Под сею церковью сделаны внизу погреба, а наверху тёплая церков со сводами... Но как старый план затерян, то при сочинении нового положено, что тёплой церкви быть ненужно. Потому и назначено сломать своды внутренне среди самой церкви и над алтарем... Впрочем, вся фигура, пропорция и величина всей церкви как внутри, так и с наружи объяснено в плане, фасаде и профиле". Саме за цим проектом у 1805 році і завершено будівництво церкви. Втім з огляду на аналогічну цеглу, систему кладки та розчин в досліджуваних підземних приміщеннях, ймовірно, вони будувались приблизно синхронно з підвалом згаданої церкви.

Загалом історія ніжинської грецької громади досить активно вивчалась істориками, починаючи з XVIII ст. До вивчення історії грецької колонії в Ніжині звертались такі дослідники, як О. Ф. Ша-

фонський [5], Д. Н. Бантиш-Каменський [6], Ф. А. Кітченко [7], Н. К. Сторожевський [8], І. О. Сребницький [9] А. А. Дмитрієвський [10], О. М. Лазаревський [11], М. І. Стороженко [12], М. М. Полохинський [13], В. І. Савва [14], Д. І. Багалій [15], М. Н. Петровський [16] та інші.

Втім, мабуть, найбільший вклад у дослідження грецької общини в Ніжині вніс К. В. Харлампович. Його праця "Нариси з історії грецької колонії в Ніжині XVII–XVIII ст." присвячена аналізу історіографічної розробки та джерельної бази (опрацьовано близько 10000 справ) [17], а також дослідженню історії грецької колонії в Ніжині.

На сучасному етапі до окремих аспектів життя грецької громади активно звертаються Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко, О. М. Морозов, С. Ю. Зозуля, А. В. Гедьо, М. К. Подгайко та інші.

Втім окремої уваги заслуговує монографія А. В. Гедьо, М. К. Подгайко "Ніжинський грецький магістрат", де подається сучасний аналіз основних архівних зібрань та публікацій з історії ніжинської грецької громади [18]. Але, на жаль, проблема локалізації самого магістрату в роботі детально не розглянута.

Останнім часом вивчення даної проблеми значно поживавилось, в зв'язку з активізацією діяльності грецької общини міста, зокрема проведено конференцію "Грецька громада Ніжина. Історія та сучасність" (м. Ніжин, 27–28 квітня 2017 р.) [19].

Також видано тематичні збірки [20], до яких увійшли історичні розвідки, присвячені окремим аспектам грецької тематики.

Втім основна увага дослідників була присвячена побутовим, юридичним, економічним та міжконфесійним аспектам життя грецької громади. Проблема інженерії споруд як елемента повсякденного життя грецької общини залишається малодослідженою. Окремі розвідки О. С. Морозова [21] та С. Ю. Зозулі [22] присвячені лише наземній частині грецького кварталу. А отже, інформація про підвальні приміщення, за винятком свідчень А. Карташевського, відсутня.

Виявлена на сьогодні джерельна база частково опрацьована дослідниками і зберігається в Державному архіві Чернігівської області [23] та Центральному державному історичному архіві в м. Київ [24]. Також низка справ XIX ст. зберігається в НВ ДАЧО [25].

Таким чином, на сучасному етапі досліджень походження та призначення відомих на сьогодні підземних споруд у районі Всіх-святського собору в історіографії не висвітлено.

Втім серед ніжинців багато років ширилися перекази про розгалужену систему підземних ходів, які перетинають майже всю територію міста. Згідно з легендами, ці ходи поєднують між собою всі

храми Ніжина. Подібні припущення систематично поживаються періодичними провалами ґрунту в різних частинах міста. Подібну ситуацію спостерігаємо в більшості міст, що мали історичне минуле.

Проте більш логічним є пояснення наявності великої кількості підвальних приміщень в Ніжині саме через активну торгівлю.

На сучасному етапі незаперечним є факт про значний обсяг торговельних операцій в Ніжині у XVII–XIX ст. Саме зі значною вагою греків як торговців і пов'язане створення грецького осередку в місті. Зауважимо, що низка дослідників навіть називають місто найбільшим центром торгівлі Лівобережної України у другій половині XVII ст. [26].

На думку К. Харламповича, в Ніжині товари надходили в приватні чи церковні склади, склепи, комори (церква стягала певні гроші і за ті товари, що ховалися в її помешканнях, й за ті, що в приватних). Можливо, що саме з цих складів відпускали товари, коли продавалися вони гуртом іншим купцям. Роздрібна ж торгівля йшла в крамницях – йшла, доки продавець чи його прикажчик перебував у Ніжині, бо часто греки виїжджали на ярмарки в інші українські міста й містечки [27]. Про перелік товарів можна судити зі скарг місцевих мешканців в 1767 р. Міщани скаржаться, що греки та інші "не только привозимые ими товары шолковые и бумажные, разную бакалею, виноградные вина и прочие, но и здешние малороссийские напитки, водки разные горелки, медъ, пиво врознь, в квартиры и в чары в наемныхъ домахъ и лавкахъ продають и всякія съестные вещи перепродають" [28].

Відомо, що для зберігання вин використовувалися і підвали Всіхсвятської церкви. Оренда підвалів сприяла наповненню церковної скарбниці. Факт господарського використання церковних підвалів підтверджують свідчення володимирського генерал-губернатора князя І. М. Долгорукова, який двічі (у 1810 та 1817 роках) відвідав Ніжин та залишив докладні описи своїх мандрівок. Мандрівник докладно описав грецькі храми, грецький магістрат, поміж іншим його неприємно вразив той факт, що у величезному підвалі церкви практичні греки зберігали вино, яке потім продавали на ніжинських ярмарках [29]. Зауважимо, що наявність торгових підвальних приміщень в зазначеному районі згадують і місцеві мешканці. Так, за спогадами Віри Серпіївни Москаленко, 1914 р. н., на території, де сьогодні розташований сквер Л. Губіної та прилегла територія, були купецькі будинки з підвальними приміщеннями. До Жовтневої революції точно функціонували, за часів радянської влади припинили своє функціонування (націоналізовані). Зруйновані вони у післявоєнний період.

Також біля пам'ятника Лисянському був купецький будинок, можливо, з підвалами [30].

Саме необхідність великої кількості складських приміщень може бути логічним виправданням будівництва значного комплексу підвальних приміщень у грецькому кварталі, втім як і в інших частинах міста.

Зауважимо, що схожі за формою підземні приміщення були виявлені вздовж кута вулиць Московської та Гоголя під час проведення охоронних досліджень 2003 року. Вони являли собою залишки підвалів кін. XVIII–XIX ст. Довжина вцілілого фрагмента підвалів становить 4 м при висоті 1,5 м. Під час проведення робіт було висунуте припущення, що виявлене підземне приміщення пов'язане зі Всіхсвятським собором XVIII ст., який розташовано поруч. На користь цього свідчить ідентичність цеглин підвалів та фундаменту Всіхсвятського собору, а також аналогічна система кладки. Втім під час дослідження встановлено, що швидше за все зафіксоване приміщення є залишками підвалів міського магістрату, що розташовувався вздовж кута згаданих вулиць. Георадарна перевірка підтвердила, що згадані підвали не поєднуються з підвалами біля Всіхсвятського собору.

Схожі склепіння зафіксовано і в низці інших підвальних приміщень Ніжина, зокрема, це келії Благовіщенського монастиря які також датовані XVIII ст. [31].

Загалом важкі для виконання перекриття склепіння набувають популярності на території Лівобережної України у XVIII ст., хоча значно переважали балкові у міцності та особливо вогнестійкості. Зауважимо, що досить часто подібні конструкції в підвальних приміщеннях передбачали наявність наземних поверхів споруд. Прикладом можуть слугувати Всіхсвятський собор, келії Благовіщенського монастиря та ін.

Велика кількість цегляних споруд вимагала наявності потужного цегляного виробництва. Відомо, що на 1780 рік у Чернігівському намісництві існувало 44 підприємства з виробництва цегли [32]. Також 8 з них знаходилося в самому Ніжині [33].

Таким чином, логічно припустити про можливе торгівельне або складське призначення виявлених споруд. Проте, на думку С. Ю. Зозулі, виявлені підвали належали до будівлі Ніжинського грецького магістрату. За версією С. Ю. Зозулі та О. С. Морозова, період будівництва мурованої споруди магістрату, а отже, і підвалів, що будувались "відкритим" способом, відноситься до 1780-х років [34].

На сьогоднішні достеменно можна засвідчити їх використання як рейнських погребів у 1865–66 роках. Про це свідчать документи, що

зберігаються в НВ ДАЧО. Для більшої ясності наведемо документ повністю:

11 Ч. декабрь 1865 г.

*Всепресветлейший, державнейший,
великий государь император
Александр Николаевич,*

Самодержец всероссийский, государь всемилоостевийший!

*Просит нежинской 2-й гильдии купец Алексей Алексеев сын
Кириленко, а о чем пишу следующие пункты:*

1-й

В городе Нежине под Нежинским Греческим Магистратом, имею я ренсковой погреб, из которого производится продажа разных напитков, по свидетельству выданному мне из Нежинской Городской Думы. А как я таковой погреб желаю иметь и в будущем 1866 году и потому всеподданнейше прошу. К сему прошению [речення іншим почерком].

Дабы повелено было на содержание в будущем 1866 году ренского погреба выдать мне установленное свидетельство. 1865 года декабря дня. К подаю подлежит в Нежинскую [35].

Зауважимо, що подібна практика на той час була досить популярна в місті. Так, наприклад, місцевий єврей-купець II гільдії Зельман Берков свідчить про володіння ним рейнськовим погребом, який розташований "в городе Нежин под домом, принадлежащим Нежинским греческим церквям, с которого производится продажа вина и водки, по Свидетельству выданному мне из Нежинской Городской Думы". В грудні Зельман Берков 1865 року подав прохання на видачу йому свідоцтва на володіння рейнськовим погребом на майбутній рік [36].

Що ж до власне будинку Ніжинського грецького магістрату на сьогодні в історіографії існують дві думки: перші вважають, що грецький магістрат розташовувався в будівлі, згаданій у плані кінця XVIII – початку XIX ст., зображеному у книзі Л. А. Пляшко як "Магістрат грецької общини". Втім останнім часом дослідники заперечують цю тезу і стверджують, що дана будівля насправді мала житлове призначення і належала ніжинському греку, купцю Чернову [38].

Інша ж точка зору, висловлена К. В. Харламповичем [39], О. С. Морозовим та С. Ю. Зозулею, здається більш аргументованою. На їх думку, Будинок грецького магістрату знаходився на площі перед Всіхсвятським собором. Відомо, що до 1785 року у будинку магістрату знаходився суд грецького братства. Коли саме був побудований суд, достовірно невідомо, але є дані про те, що він існував

вже у першій половині XVIII ст. Зокрема, А. Шафонський повідомляє про нову печатку братства, що має дату 1736 р. Окрім цього, у праці К. Харлампович описується документ Харківського історичного архіву, в якому згадується про зведення компромісійного суду в 1734 році [40]. Проте К. Харлампович не зазначає, де конкретно була розташована його будівля.

Він проіснував до 5 листопада 1785 року, коли, згідно з указом цариці Катерини, було відкрито Ніжинський грецький магістрат. Згідно з цим указом він заміняє собою компромісійний суд грецького братства [41]. Бурмистри і ратмани замінили так званих "присутствующих", а будинок суду, відповідно, став будинком магістрату [42]. Отже, ймовірно, будівля вже існувала до 1785 року.

Про саме існування будівлі Ніжинського грецького магістрату дізнаємось також з "Описания города Нежина" [43], де вона згадується як "Греческое правление каменное". Згідно цим же описом, споруда розміщувалась поруч з храмом Архістратига Михаїла та Всіхсвятським храмом. Магістрат описується як мурована споруда (на відміну від міського магістрату, дерев'яну будівлю якого тільки збирались перебудувати). Споруда Ніжинського грецького магістрату не збереглася до наших днів.

За версією С. Ю. Зозулі, напівзруйновану частину будівлі Ніжинського грецького магістрату зображено на фотознімку 1950-х років. На фотографії видно, що магістрат знаходився прямо перед грецькою Всіхсвятською церквою. Втім зазначимо, що збереглися також фото 1941 року, де будівля зображена в кращому ракурсі для встановлення її місця розташування. На ньому чітко видно, що основна частина будівлі майже прилягає до Всіхсвятського собору, а існуюча на сьогодні господарська будівля розташована паралельно основній.

Згідно з версією С. Ю. Зозулі та О. С. Морозова, грецький магістрат розташовувався приблизно по центру так званого "грецького кварталу" – простір між провулками, в якому знаходились грецькі церкви (Всіхсвятська, Михайлівська, а також ошатна триярусна дзвіниця), торгові ряди тощо. Уздовж лінії забудови цих провулків знаходились флігелі магістрату, а перпендикулярно – основна споруда.

Розташування магістрату приблизно по центру так званого "грецького кварталу" зафіксоване і в плані 1823 року [44].

Проте на вищезгаданих фотографіях, що датуються 1941–1950-ми рр., зображена основна частина будівлі (магістрату?) і, на думку С. Ю. Зозулі, його східний флігель. Завдяки їй можна зробити висновки про розміри і зовнішній вигляд грецького магістрату та його більш точне розташування.

Як вважає С. Ю. Зозуля, він складався із п'яти приміщень, з яких три – адміністративного і два – господарського призначення [45]. Вони розташовувались таким чином: посередині – основна споруда магістрату, а рівновіддалено по обидва боки від неї – два прямокутні флігелі. Перший з них – західний – зберігся до нашого часу з невеликою прибудовою і використовується нині релігійною громадою Всіхсвятської церкви як господарче приміщення. Східний був зруйнований разом із залишками основної споруди (проте його можна побачити на вищезгаданому фото).

Зважаючи на цей факт, С. Ю. Зозуля та О. С. Морозов зробили припущення щодо перебудови грецького магістрату. Окрім цього, вони проводять аналогію з основною спорудою комплексу поштової станції (на основі візуальної схожості), яка набула сучасного вигляду внаслідок пізнішої перебудови. А враховуючи те, що саме в ці роки відбувалось будівництво храму Всіх Святих, проект якого був розроблений архітектором А. Карташевським, цілком можливо реконструкція магістрату відбувалось протягом кінця XVIII ст. або першого десятиріччя XIX ст. [46]. Втім беззаперечних доказів щодо належності флігелів до магістрату на даний час не існує, і тому погодитись, як і заперечити таку точку зору, немає підстав.

У 1872 році у зв'язку зі скасуванням Магдебурзького права (1831 р.) Ніжинський грецький магістрат було скасовано, а доля його будинку невідома. Скоріш за все, після занепаду грецької церковної громади в Ніжині споруда магістрату відводилась під склади або взагалі не мала ніякого функціонального призначення. Споруда була розібрана в 50-х роках XX ст.

Разом з тим відомо про існування в Ніжині грецького Михайлівського монастиря. Загальновідомим є також факт використання протягом деякого часу Всіхсвятської церкви як монастирської трапезної, але невдовзі її розібрали "за ветхостію". На місці храму заклали глибокий мурований підвал, звели міцні стіни першого поверху сучасного храму [47].

Про функціонування і майно монастиря на сьогодні майже нічого не відомо, а отже, цілком імовірним здається використання підземних галерей для монастирських потреб. Подібні підземні споруди XVII–XVIII ст. відомі в декількох монастирях на Чернігівщині. Серед них: Свято-Миколаївський Пустинно-Рихлівський монастир [48], Єлецький монастир [49], в якому відомі навіть підземні храми, та ін.

Таким чином, встановлено 3 можливі призначення виявлених підвальних приміщень: торгівельні склади, підвали грецького магістрату або монастирські приміщення.

Проте, зважаючи на встановлення точного місця розташування грецького магістрату, можна впевнено стверджувати, що досліджувані підвали принаймні з кінця XVIII до другої половини XIX ст. використовувались як погребі для зберігання вин. У другій половині XX ст. вони були закинуті, а входи до них засипані.

Доступ до підземних приміщень в районі Всіхсвятського собору з'явився внаслідок провалу ґрунту у 2002 році. Поява цього провалу сприяла поширенню легенд про підземелля Ніжина. Водночас це дозволило констатувати наявність значних за площею підземних порожнин у центрі міста, які створювали небезпеку подібних провалів у майбутньому. Існувала нагальна потреба локалізувати ці приміщення, щоб у майбутньому запобігти провалам поверхні внаслідок господарської діяльності. Вирішити цю проблему було можливо завдяки охоронним археологічним дослідженням підземних споруд.

У 2015 році співробітники археологічної лабораторії НДУ імені Миколи Гоголя провели попередні розшуки в цьому напрямку.

Роботи включали збирання інформації шляхом опитування місцевого населення, а також бібліографічні розшуки. Також було здійснено попереднє обстеження підземних приміщень на місці провалу. На цій підставі було розроблено цільову програму з проведення археологічних досліджень.

Програма передбачала здійснення комплексу заходів: обстеження території грецького кварталу методами неруйнівної археології (за допомогою георадару), вивчення писемних джерел в архівних установах, а також архітектурно-археологічні і реставраційно-архітектурні дослідження (розчищення та обміри приміщень з метою їх консервації та, за можливості, реставрації і музесфікації).

У 2016 році було проведено обстеження ймовірної території розташування підземних приміщень за допомогою георадару. Роботи здійснювались Лабораторією методів неруйнівних археологічних досліджень (м. Київ) на чолі з А. В. Кадунюком.

Польові роботи були проведені в період з 14 квітня до 26 травня 2016 року. В ході робіт було виконане профілювання на чотирьох ділянках. У результаті інтерпретації геофізичних профілів були виявлені аномалії, які можуть відповідати підземним спорудам типу тунелів або галерей. Всі виявлені об'єкти було картографовано, на основі отриманих даних розроблено моделювання виявлених порожнинних об'єктів, щоб об'єднати їх у зрозумілу систему протяжних лінійних (схему аномалій); виявлені потенційні порожнини перетворені на 3D моделі. Винесення їх на геодезичну схему дало можливість робити висновки щодо реальних розмірів виявлених

порожнинних аномалій. На підставі створеної 3D моделі можна припустити наявність великої мережі підземних споруд, тунелів, розташованих під центральною частиною досліджуваної території. Виявлені об'єкти не локальні, їх розподіл на плані має системний характер. У центральній частині знаходиться велике приміщення, можливо, площею 10x10 м. Є припущення, що це одне з центральних підземних приміщень. Втім, виходячи з характеру аномалії, можна також припустити, що це – масив дуже ослаблених і замочених ґрунтів. Звіт про георадарне дослідження ввійшов як додаток до Наукового звіту про охоронні археологічні дослідження 2016 році у м. Ніжин Чернігівської області, який передано на збереження до наукового архіву Інституту археології НАН України. Надалі було розпочато вивчення писемних джерел з історії підземних споруд. У результаті опитування священиків Всіхсвятського собору (інформація О. С. Морозова) з'ясувалось, що ще у 2002 році в районі біля Всіхсвятської церкви провалився вантажний автомобіль, цей провал досі відкритий. В ході огляду провалу було виявлено підземні приміщення, які за попередніми припущеннями були визначені як підвали Ніжинського грецького магістрату. Окрім цього, з'ясувалось, що протягом тривалого часу провалля, які сформувалися від просідання ґрунту над підземними приміщеннями, довгий час використовували для утилізаційних потреб. Це робило роботу з очищення доступного об'єму підземель від сучасного сміття необхідною умовою подальших розшуків.

У 2017 році було розпочато розчищення приміщень від сміття та ґрунту і будівельних решток, що накопичились унаслідок обвалів архітектурних конструкцій (загальна потужність насипу на окремих ділянках перевищувала 1,5 м). Вдалось частково розчистити 4 приміщення (приміщення № 1–4, рис. 1), доступ до яких був можливим та не становив небезпеки, пов'язаної з обвалами конструкцій. У ході робіт було виявлено значну кількість матеріалів, переважно фрагменти керамічного посуду кінця XIX–XX ст. Окрім цього, було знайдено скляний посуд, пляшки (скоріш за все – аптечного призначення). Це дає підставу зробити припущення, що у кінці XIX ст. підземні приміщення ще використовувались для складських потреб аптечної установи. Серед виявлених будівельних матеріалів були глазуровані плитки (одна з них – із зображенням гексаграми) з клеймами, а також фрагмент керамічного фітоморфного барельєфу. Скоріш за все, ці матеріали лишилися від ремонтів або перебудов споруди магістрату.

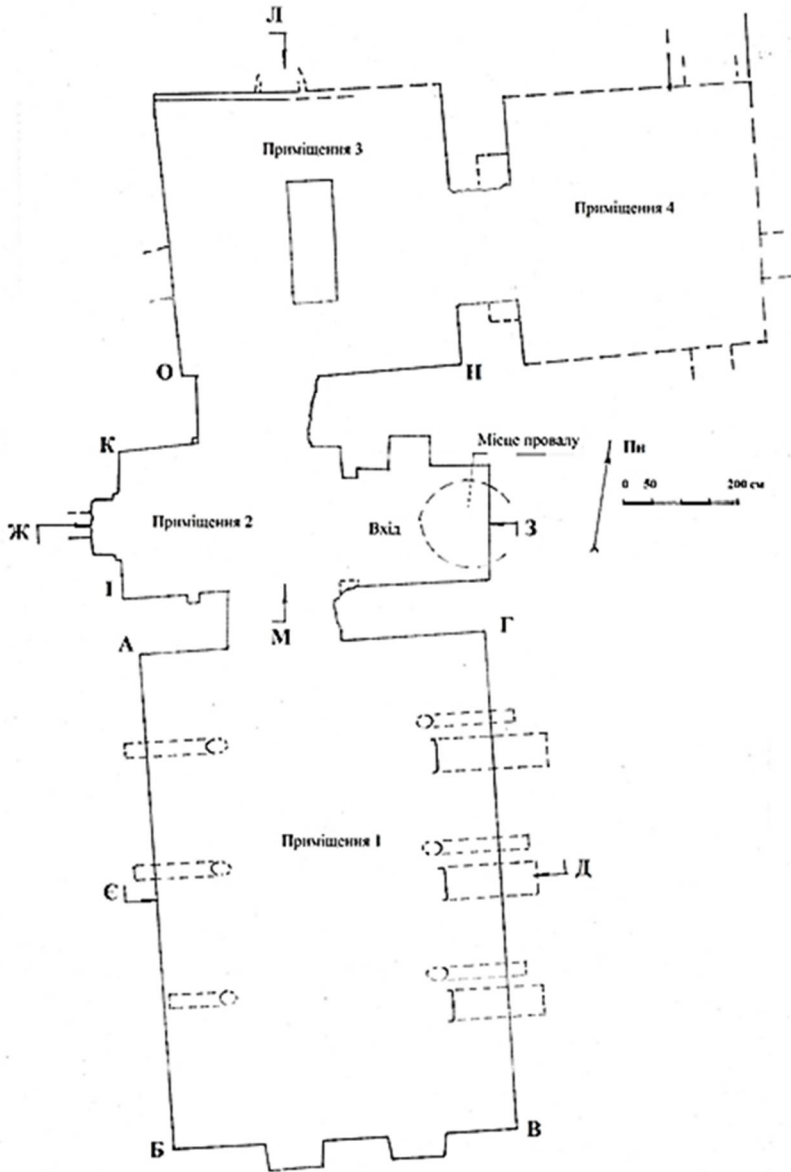

Рис. 1. НАЕ – 2017. Підзем. прим. Ніжинського грецького магістрату. Загальний план досліджених приміщень

В ході розчищення приміщень № 1–2 було знайдено шість мідних монет XVIII ст, три першої третини XIX ст. та дві – радянської доби. Зважаючи на те, що найстаріша монета датована 1758 роком, можна припустити, що приміщення вже існувало принаймні у другій половині XVIII ст. Під час очищення та обстеження підземних споруд було виявлено, що цегляні кладки в декількох локаціях різняться, їх виникнення можна віднести до різного часу, що є свідченням ремонтів або перебудов приміщень. Основний об'єм архітектурних конструкцій складений з великоформатної цегли на вапняному розчині, що характерно для пам'яток архітектури Ніжина XVIII – початку XIX ст. У розчині при візуальному обстеженні помітні домішки піску. Товщина швів між рядами кладки становить 2–2,5 см. Цегла виготовлена з досить щільної теракотового кольору глини, має деформовані грані, округлені ребра і обтічні кути. Це свідчить про її кустарне виробництво: під час ручного способу виготовлення глина, що залишалася в формі від попередніх забивок, спотворювала контури виробів. Крім того, тривале використання форми призводить до її деформації. На геометричність форми цегли могла впливати також деформація цегли-сирця під час просушування.

За спостереженням М. П. Цапенка, найбільш поширеною на території Північного Лівобережжя за ранньомодерної доби була цегла розміром 32x16x8 см. Втім у цілому розміри цегли XVII–XVIII ст., яка використовувалася у будівництві Ніжина, були дуже різноманітними.

Загальною для Чернігівщини тенденцією буда відмова від великоформатної цегли на кінець XVIII ст. Але це не означало перехід до її цілковитої стандартизації. Відомо, що таку стандартизацію неодноразово намагалися запровадити у межах Російській імперії, однак ці намагання довго не мали успіху.

Першу спробу запровадити стандартний розмір цегли у Московському царстві зробили наприкінці XVI ст., за правління Бориса Годунова. Приказом кам'яних справ, який завідував "казенним" (тим, що здійснювалося коштом державної казни) будівництвом, було встановлено формат цеглин, що відповідає розміру 28–32x14–16x7–8 см. Таку цеглу називали "великою государевою". Стандартизація передбачала, що довжина цегли повинна бути вдвічі більшою за ширину, що повинно було полегшити розрахунки необхідних обсягів цегли та її перев'язку у муруваннях.

У 1718 р. Петром I був затверджений новий стандарт цегли 11x5 ½ x 3 ¾ дюйми, тобто 28x14x7 см. Однак лише у 40–60-х рр. XIX ст. в Російській імперії були впроваджені жорсткі правила, які регламентували стандартний розмір цегли (6x3x1,5 вершки, тобто

27x13x7 см) та дотримання певних умов її виробництва: попередньої підготовки глини, обов'язкового використання клейм, просушки цегли-сирцю під спеціальними навісами, випалу в печах певної конструкції та інше. Тільки з цього часу цегла стає стандартною за форматом та наближеною до сучасної.

Формат цегли, з якої складено головний об'єм підземних приміщень поблизу церкви Всіх Святих у Ніжині, такий: 30–32x14–15x 5,5–6,0 см (за пропорціями: довжина вдвічі більша за ширину). Таким чином, за форматом вона відповідає стандартам Російської імперії XVII–XVIII ст., хоча дещо перебільшує стандарт 1718 р.

Вимірюваний відповідно до методики, розробленої І. А. Кисельовим, параметр "10 рядів з 10 швами" у перших двох приміщеннях досліджуваних підземних споруд становить 70–72 см при товщині швів 2–2,5 см, що також відповідає XVIII ст. Слід зазначити, що величина цього параметру залежить на 60 % від товщини цегли і значно меншою мірою (23 %) від товщини шва.

Система перев'язки цегли у муруванні переважно ланцюгова, що характерно для споруд Чернігівщини середини XVIII ст. Зіставивши всі дані, можна зробити висновок про те, що підземні приміщення буди споруджені у XVIII ст., що відповідає часу забудови грецького кварталу. За характером мурування та конструкцією найближчою аналогією до них є комплекс підземних приміщень, досліджених 1992 року на території Борисоглібського монастиря у Чернігові та датованих XVIII ст.

Свідченням пізнішої реконструкції підземного комплексу ніжинських приміщень є вбудовані у їх простір стовпи (підпорні?) та перемички. Використані для їх улаштування будівельні матеріали візуально відрізняються від тих, з яких складений основний об'єм.

Так, кладка північної стіни приміщення № 3 відрізняється за форматом цегли. Вона тут менша, ніж у основному об'ємі: довжина – 25 см, ширина – 13–14 см, товщина – 5 см, що наближено до стандарту 1840 року, однак є меншим за нього. Майже посередині приміщення № 3 вбудовано цегляний стовп. Розміри цегли в його кладці такі ж, як і в попередній локації, однак товщина швів між рядами є меншою та не перевищує 2 см. Візуально також відрізняється фактура будівельного розчину. Судячи з усього, в ньому присутній цемент, що поширюється у будівництві Російської імперії з 40-х рр. XIX ст. Це дозволяє віднести дане мурування не раніш ніж до даного часу. Судячи з усього, воно складене з більш ранньої, повторно використаної цегли.

Аналізуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що підземні приміщення, знайдені біля Всіхсвятської церкви, дійсно можуть

належати до цокольного поверху грецького суду, а потім – магістрату. Дата їх побудови припадає на час не раніш ніж початок XVIII ст., що збігається з початком будівельної діяльності грецького братства в м. Ніжин.

В ході свого існування приміщення підземного комплексу зазнали кількох послідовних перебудов. Одна з них припадає на кінець XVIII, друга – на середину XIX ст.

В ході обстеження та розчищення вдалося створити необхідні умови для здійснення архітектурних обмірів приміщень № 1–4, до яких забезпечено безперешкодний доступ. Було також встановлено факт наявності ще принаймні трьох поєднаних з цими приміщеннями підземних кімнат. Утім в конструкціях їх перекриття та стін наявні численні вивали та тріщини. З огляду на це роботи в них можливі лише після здійснення відповідних протиаварійних заходів (встановлення підпорних конструкцій тощо).

Література

1. Подгайко М. К. Культурна спадщина Ніжинського грецького братства. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія.* Маріуполь, 2014. С. 56–62.

2. Гедьо А. В., Подгайко М. К. Ніжинський грецький магістрат: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2013. 414 с.

3. Астаф'єв О. Греція як складова українського світогляду. *Греки в Ніжині*: збірник статей і матеріалів. Ніжин, 2001. Вип. II. С. 8

4. Морозов Олександр. Грецькі храми в Ніжині: історія і сучасність *Грецьке Православ'я в Україні* / ред.: І. В. Бичко, В. А. Бугров, Н. Ф. Клименко та ін. Київ: Прайм, 2001. С. 124.

5. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. Москва, 1846. 724 с.

6. Бережков М. Н. Город Нежин в начале XIX в. По описанию московских путешественников. Нежин, 1895. С. 6–8.

7. Китченко Ф. Действительные причины упадка торговли нежинских греков за 95 лет назад. *Черниговские губернские ведомости.* 1852. № 46.

8. Сторожевский Н. Нежинские греки. К., 1863. 32 с.

9. Сребницкий И. Нежин. *Гимназия высших наук и лицей князя Безбородько.* Санкт-Петербург, 1881. С. 15.

10. Дмитриевский А. А. Греческие Нежинские храмы и их капитальный вклад в Церковно-археологический музей при Киевской духовной академии. *Православное обозрение.* 1885. С. 373; Дмитриевский А. Описание рукописей и книг поступивших в Церковно-археологический музей при Киевской духовной академии Греческой Нежинской Михайло-Архангельской церкви. *Труды Киевской духовной академии.* 1885. Приложение к № 9–12. С. 98–160.

11. Лазаревский А. М. Полк нежинский. *Описание старой Малороссии.* Киев, 1893. Т. 2. 560 с.

12. Стороженко Н. К. К истории нежинских греков. *Киевская старина*. Киев, 1890. № 6. С. 540–544.
13. Полохинский М. М. Иноземцы в старой Малороссии. *Труды XII археологического съезда в Харькове 1902 г.* Москва, 1905. Т. II. С. 175–367.
14. Савва В. И. Матеріаловъ изъ архива нѣжинскихъ греческихъ братствъ и магистрата. *Сборники историко-филологического общества при институте кн. Безбородька в Нежине*. 1909. Т. VI. С. 1–53.
15. Багалий Д. И. Судьба магистратскаго самоуправленія въ малороссійскихъ городахъ XVII–XVIII в. *Сборник в честь М. К. Любавскаго*. Петроград, 1927.
16. Петровський М. Надання Ніжину магдебурзького права. *Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки*. Київ, 1928. С. 207–212.
17. Гедьо А. В. Ніжинський грецький магістрат: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2013. С. 24.
18. Там само.
19. Міжнародна наукова конференція "Грецька громада Ніжина. Історія та сучасність" (м. Ніжин, 27–28 квітня 2017 р.) Присвячена 360-й річниці універсалу гетьмана Б. Хмельницького, наданого ніжинським грекам (2 травня 1657 р.), 330-й річниці заснування "Ніжинського грецького православного братства" (11 вересня 1687 р.) та 200-й річниці відкриття Ніжинського грецького Олександрівського училища.
20. Греки в Ніжині. Ніжин, 2001. Вип. II; Грецька громада Ніжина. Історія та сучасність / упоряд. О. С. Морозов. Ніжин, 2017. 104 с.
21. Морозов Олександр. Грецькі храми в Ніжині: історія і сучасність. *Грецьке Православ'я в Україні* / ред.: І. В. Бичко, В. А. Бугров, Н. Ф. Клименко та ін. Київ: Прайм, 2001. С. 129.
22. Зозуля С. Ю., Морозов О. С. Втрачені пам'ятки Ніжина – споруди міського та грецького магістратів. *Сіверщина в історії України*. Глухів–Київ, 2017. Вип. 10. С. 62; Зозуля С. Ю. Формування архітектурного ансамблю грецького кварталу в Ніжині та перспективи його регенерації на сучасному етапі. *Греки в Ніжині*. Ніжин, 2001. Вип. II; Грецька громада Ніжина. Історія та сучасність / упоряд. О. С. Морозов. Ніжин, 2017. С. 84–104.
23. Державний архів Чернігівської області. Ф. 101. Од. зб. 4379.
24. ЦДІАК. Ф. 51. Оп. 1, оп. 3. та ін.
25. Ніжинський відділ Державного архіву Чернігівської області. Ф. 341.
26. Подгайко М. К. Культурна спадщина Ніжинського грецького братства. *Вісник Маріупольського державного університету*. Сер.: Історія. Політологія. Маріуполь, 2014. С. 57.
27. Харлампович Костянтин. Грецька колонія в Ніжині в її минулому (XVII–XVIII ст.). *Греки в Ніжині*. Ніжин, 2001. Вип. II. С. 34.
28. Сборник Русского исторического общества. Т. 144. С. 32.
29. Олександр Морозов. Грецькі храми в Ніжині: історія і сучасність. *Грецьке Православ'я в Україні* / ред.: І. В. Бичко, В. А. Бугров, Н. Ф. Клименко та ін. Київ: Прайм, 2001. 129 с.
30. Свідчення Москаленко Віри Сергіївни 1914 р. н.
31. Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины в XVII–XVIII в. С. 34.

32. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. Москва, 1846. С. 461.
33. Там само. С. 465.
34. Зозуля С. Ю., Морозов О. С. Втрачені пам'ятки Ніжина – споруди міського та грецького магістратів. *Сіверщина в історії України*. Глухів–Київ, 2017. Вип. 10. 62 с.
35. НВ ДАЧО. Ф. 341. Оп. 1. Спр. 1231. Арк. 4–4 зв.
36. Там само. Арк. 4.
37. Пляшко Л. А. Город, писатель, время. К., 1985.
38. Зозуля С. Ю., Морозов О. С. Втрачені пам'ятки Ніжина. С. 62.
39. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині XVII–XVIII ст. Ніжин, 2011; Зозуля С. Ю., Морозов О. С. Втрачені пам'ятки Ніжина. С. 62.
40. Харлампович К. В. Нариси історії грецької колонії в Ніжині. С. 74.
41. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. Москва, 1846. С. 474.
42. Юридический вестник. 1863. Санкт-Петербург, 1864. № 12 (42). С. 34–49.
43. Описание города Нежина, его улиц и домов. Перепись населения по домам, составленная 15 февраля 1766 г. в городской магистратуре (підготовка до друку, зауваження до тексту документа та покажчик топонімів і географічних назв С. Зозулі та О. Морозова). *Ніжинська старовина*. Пам'яткознавство Північного регіону України № 2: Опис міста Ніжина 1766 року (публікація архівної пам'ятки): збірник регіональної історії та пам'яткознавства: зб. наук. пр. / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Київ, 2008. Вип. 7 (10). С. 15–197.
44. ДАЧО. Ф. 678. Оп. 1. Д. 115.
45. Описание города Нежина, его улиц и домов. С. 15–197.
46. Зозуля С. Ю., Морозов О. С. Втрачені пам'ятки Ніжина. С. 62.
47. Морозов Олександр. Грецькі храми в Ніжині: історія і сучасність. *Грецьке Православ'я в Україні* / ред.: І. В. Бичко, В. А. Бугров, Н. Ф. Клименко та ін. Київ: Прайм, 2001. С. 129.
48. Руденко В., Луценко Р. Печери Рихлівського Пустинно-Миколаївського монастиря. *Чернігівські старожитності*. Чернігів, 2016. Вип. 4 (7). С. 84–86.
49. Ефимов А. Елецкие пещеры при монастыре того же имени. *Труды XIV археологического съезда*. Москва, 1909. Т. 2. С. 73–80.

References

1. Podhaiko M. K. Kulturna spadshchyna Nizhynskoho hretskoho bratstva. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Istoriiia. Politolohiia. Mariupol, 2014. S. 56–62.
2. Hedo A. V., Podhaiko M. K. Nizhynskiy hretskiy mahistrat: monohrafiia. Donetsk: DonNU, 2013. 414 s.
3. Astafiev O. Hretsiiia yak skladova ukrainskoho svitohliadu. *Hreky v Nizhyni: zbirnyk statel i materialiv*. Nizhyn, 2001. Vyp. II. S. 8

4. Morozov Oleksandr. Hretski khramy v Nizhyni: istoriia i suchasnist Hretske Pravoslavia v Ukraini / red.: I. V. Bychko, V. A. Buhrov, N. F. Klymenko ta in. Kyiv: Praim, 2001. S. 124.
5. Shafonskyi A. Chernyhovskoho namesnychestva topohrafycheskoe opysanye. Moskva, 1846. 724 s.
6. Berezhkov M. N. Horod Nezhyn v nachale KhIKh v. Po opysanyiu moskovskyykh puteshestvennykov. Nezhyn, 1895. S. 6–8.
7. Kytchenko F. Deistvytelnye prychny upadka torhovly nezhynskyykh hrekov za 95 let nazad. Chernyhovskye hubernskye vedomosty. 1852. № 46.
8. Storozhevskiy N. Nezhynskye hreky. K., 1863. 32 s.
9. Srebnytskyi Y. Nezhyn. Hymnazyia vysshyykh nauk y lytsei kniazia Bezborodko. Sankt-Peterburh, 1881. S. 15.
10. Dmytryevskiy A. A. Hrecheskyye Nezhynskyye khramy y ykh kapytalnyi vklad v Tserkovno-arkheolohycheskyi muzei pry Kyevskoi dukhovnoi akademyy. Pravoslavnoe obozrenye. 1885. S. 373; Dmytryevskiy A. Opysanye rukopsey y knykh postupyshykh v Tserkovno-arkheolohycheskyi muzei pry Kyevskoi dukhovnoi akademyy Hrecheskoi Nezhynskoi Mykhailo-Arkhanhelskoi tserkvy. Trudy Kyevskoi dukhovnoi akademyy. 1885. Prylozhenye k № 9–12. S. 98–160.
11. Lazarevskiy A. M. Polk nezhynskiy. Opysanye staroi Malorossyy. Kyev, 1893. T. 2. 560 s.
12. Storozhenko N. K. K ystory nezhynskyykhrekov. Kyevskaia staryna. Kyev, 1890. № 6. S. 540–544.
13. Polokhynskiy M. M. Ynozentsy v staroi Malorossyy. Trudy KhII arkheolohycheskoho s'yezda v Kharkove 1902 h. Moskva, 1905. T. II. S. 175–367.
14. Savva V. Y. Materialovъ yzъ arkhyva nъzhynskyykh hrecheskyykhъ bratstv y mahystrata. Sbornyky storyko-fylolohycheskoho obshchestva pry ynstytute kn. Bezborodka v Nezhynе. 1909. T. VI. S. 1–53.
15. Bahalyi D. Y. Sudba mahystratskaho samupravleniia vъ malorossiiskyykhъ horodakhъ XVII–XVIII v. Sbornyk v chest M. K. Liubavskaho. Petrohrad, 1927.
16. Petrovskiy M. Nadannia Nizhynu mahdeburzkoho prava. Chernihiv i Pivnichne Livoberezhzhia: ohliady, rozvidky. Kyiv, 1928. S. 207–212.
17. Hedo A. V. Nizhynskiy hretskyi mahistrat : monohrafiia. Donetsk : DonNU, 2013. S. 24.
18. Tam samo. 414 s.
19. Mizhnarodna naukova konferentsiia "Hretska hromada Nizhyna. Istorii ta suchasnist" m. Nizhyn 27–28 kvitnia 2017 r. Prysviachenykh 360-ii richnytsi universalu hetmana B. Khmelnytskoho, nadanoho nizhynskym hrekam (2 travnia 1657 r.), 330-ii richnytsi zasnuvannia – "Nizhynskoho hretskoho pravoslavnoho bratstva" (11 veresnia 1687 r.) ta 200-ii richnytsi vidkryttia Nizhynskoho hretskoho Oleksandrivskoho uchylshcha.
20. Hreky v Nizhyni. Nizhyn, 2001 Vyp. II: Hretska hromada Nizhyna. Istorii ta suchasnist / uporiad. O. S. Morozov. Nizhyn, 2017. 104 s.
21. Morozov Oleksandr Hretski khramy v Nizhyni: istoriia i suchasnist. Hretske Pravoslavia v Ukraini / red.: I. V. Bychko, V. A. Buhrov, N. F. Klymenko ta in. Kyiv: Praim, 2001. S. 129.

22. Zozulia S. Yu., Morozov O. S. Vtracheni pamiatky Nizhyna – sporudy miskoho ta hretskoho mahistrativ. Sivershchyna v istorii Ukrainy. Hlukhiv–Kyiv, 2017. Vyp. 10. s. 62. ; Zozulia S. Yu. Formuvannia arkhitektumoho ansamblu hretskoho kvartalu v Nizhyni ta perspektyvy yoho reheneratsii na suchasnomu etapi Hreky v Nizhyni. Nizhyn, 2001. Vyp. II; Hretska hromada Nizhyna. Istoriiia ta suchasnist / upor. O. S. Morozov. Nizhyn, 2017. S. 84–104.
23. Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. 101. Od. zb. 4379.
24. TsDIAK. F. 51. Op. 1, op. 3. ta in.
25. Nizhynskiy viddil Derzhavnoho arkhivu Chernihivskoi oblasti. F. 341.
26. Podhaiko M. K. Kulturna spadshchyna Nizhynskoho hretskoho bratstva. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Istoriiia. Politolohiia. Mariupol, 2014. S. 57.
27. Kharlampovych Kostiantyn. Hretska koloniia v Nizhyni v yii mynulomu (KhVII–KhVIII st.). Hreky v Nizhyni. Nizhyn, Vyp. II. 2001. S. 34.
28. Sbornyk Russkoho ystorycheskohoobshchestva. T. 144. S. 32.
29. Oleksandr Morozov Hretski khramy v Nizhyni: istoriiia i suchasnist. Hretske Pravoslavia v Ukraini / red.: I. V. Bychko, V. A. Buhrov, N. F. Klymenko ta in. Kyiv: Praim, 2001. 129 s.
30. Svidchennia Moskalenko Viry Serhiivny 1914 r. n.
31. Tsapenko M. Arkhytektura Levoberezhnoi Ukrainy v XVII–XVIII v. – S. 34.
32. Shafonskyi A. Chernyovskoho namesnychestva topohrafycheskoe opysanye. Moskva, 1846. S. 461.
33. Tam samo. S. 465.
34. Zozulia S. Yu., Morozov O. S. Vtracheni pamiatky Nizhyna – sporudy miskoho ta hretskoho mahistrativ. Sivershchyna v istorii Ukrainy. Hlukhiv–Kyiv, 2017. Vyp. 10. 62 s.
35. NV DACHO. F. 341. Op. 1. Spr. 1231. Ark. 4–4 zv.
36. Tam samo. Ark. 4.
37. Pliashko L. A. Horod, pysatel, vremia. K., 1985.
38. Zozulia S. Yu., Morozov O. S. Vtracheni pamiatky Nizhyna. S. 62.
39. Kharlampovych K. Narysy z istorii hretskoi kolonii v Nizhyni XVII–XVIII st. Nizhyn, 2011; Zozulia S. Yu., Morozov O. S. Vtracheni pamiatky Nizhyna. S. 62.
40. Kharlampovych K. V. Narysy istorii hretskoi kolonii v Nizhyni. S. 74.
41. Shafonskyi A. Chernyovskoho namesnychestva topohrafycheskoe opysanye. Moskva, 1846. S. 474.
42. Iurydycheskyi vestnyk. 1863. Sankt-Peterburh, 1864. № 12 (42). S. 34–49.
43. Opysanye horoda Nezhyzna, eho ulyts y domov. Perepys nase-lenya po domam, sostavlennaia 15 fevralia 1766 h. v horodskoi mahystrature (pidhotovka do druku, zauvazhennia do tekstu dokumenta ta pokazhchyk toponimiv i heohrafichnykh nazv S. Zozuli ta O. Morozova) Nizhynska starovyna. Pamiatkoznavstvo Pivnichnoho rehionu Ukrainy № 2: Opys mista Nizhyna 1766 roku (publikatsiia arkhivnoi pamiatky): zbirnyk rehionalnoi istorii ta pamiatkoznavstva: zb. nauk. pr. / Tsentri pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. Kyiv, 2008. Vyp. 7 (10). S. 15–197.

44. DАChO. F. 678. Op. 1. D. 115.

45. Opysanye horoda Nezhyna, eho ulyts y domov. S. 15–197.

46. Zozulia S. Yu., Morozov O. S. Vtracheni pamiatky Nizhyna. S. 62.

47. Morozov Oleksandr. Hretski khramy v Nizhyni: istoriia i suchasnist. Hretske Pravoslavia v Ukraini / red.: I. V. Bychko, V. A. Buhrov, N. F. Klymenko ta in. Kyiv: Praim, 2001. S. 129.

48. Rudenko V., Lutsenko R. Pechery Rykhlivskoho Pustynno-Mykolaivskoho monastyria // Chernihivski starozhytnosti. Chernihiv, 2016. Vyp. 4 (7). S. 84–86.

49. Efymov A. Eletske peshchery pry monastyre toho zhe ymeny. Trudy XIV arkeolohycheskoho s'yezda. Moskva, 1909. T. 2. S. 73–80.

И. С. Кедун

кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории и международных отношений Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Подземные сооружения нежинского "греческого квартала" на современном этапе исследований

Статья посвящена последним исследованиям подземных сооружений на территории "греческого квартала" в г. Нежин. В исследовании анализируются источники и историографическая база и окончательно локализуется расположение нежинского греческого магистрата. Также описывается современное состояние исследований его подземных сооружений.

Ключевые слова: греческий квартал, магистрат, подвалы, архитектура.

Ivan Kedun

candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Nizhyn State University named after Nikolai Gogol

Underground buildings of the Nizhyn 'Greek quarter' at the present stage of the study

The article is devoted to the latest research of underground structures on the territory of the "Greek quarter" in Nizhyn. Also it's describes the history of their discovery and stages of study. The research analyzes the available source and historiographic base and finally locates the location of the Nizhyn Greek magistrate. Particular attention is drawn to the state of architectural constructions. The system of masonry, brick and building mortar is analyzed. On the basis of the complex of architectural and archaeological research, the quote is that the underground premises found at the Church of All Saints can indeed belong to the basement of the Greek court and then to the magistrate. The date of their construction wasn't earlier than the beginning of the XVIII century, which coincides with the beginning of the construction activity of the Greek brotherhood in Nizhyn. It also describes the current state of research of its underground structures.

Key words: Greekquarter, magistrate, basements, architecture.